

DOI: 10.31110/consensus/2021-01/042-053

УДК (UDC) 94 (477) "1945/1955"

**БОРотьБА РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ
РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ З УКРАЇНСЬКИМ ПОВСТАНСЬКИМ РУХОМ
(1945 – СЕРЕДИНА 1950-х РР.)**

Наталія Ярош

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
історії України Сумського
державного педагогічного
університету імені
А.С.Макаренка, м. Суми,
Україна
e-mail: natayarosh106@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5891-5401>

Стаття присвячена вивченню особливостей боротьби репресивно-каральних органів радянської держави з українським повстанським рухом в перше післявоєнне десятиліття. Після закінчення війни українські повстанці продовжували збройну боротьбу проти радянського тоталітарного режиму. Каральні акції радянського режиму не зупиняли повстанців. Одним із найпідступніших методів, до яких вдавалися карально-репресивні органи радянської держави було створення та діяльність спеціальних груп, які діяли під виглядом підрозділів УПА або боївок Служби безпеки ОУН.

Нові форми боротьби передбачали також проведення операцій невеликими маневровими загонами МДБ проти конкретних повстанських формувань, або окремих діячів підпілля, перш за все районних, окружних і крайового проводів ОУН, місце знаходження яких виявлено агентурою чи спецгрупами. Загалом репресивні органи досягли певних результатів.

Ключові слова: репресивно-каральні органи, радянська держава, український повстанський рух, Організація Українських Націоналістів, боротьба

**THE STRUGGLE OF THE REPRESSIVE AND PUNITIVE ORGANS
OF THE SOVIET STATE AGAINST THE UKRAINIAN INSURGENT MOVEMENT
(1945 – MID 50'S OF THE TWENTIETH CENTURY)**

Natalia Yarosh

Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer of the
Department of History of Ukraine
Sumy State Pedagogical
University named after
A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine
e-mail: natayarosh106@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5891-5401>

The article is devoted to the study of the peculiarities of the struggle of the repressive and punitive bodies of the Soviet state against the Ukrainian insurgent movement in the first post war decade. After the end of World War II, Ukrainian insurgents continued their armed struggle against the Soviet totalitarian regime. But punitive actions by the Soviet regime did not stop the insurgents. Simultaneously with the communist election campaign, the Ukrainian armed underground distributed its leaflets, carried out attacks by agitation and propaganda groups, and polling stations. One of

the most insidious methods used by the punitive and repressive authorities of the Soviet state was the creation and operation of special groups that operated under the guise of UPA units or OUN Security Service militants.

New forms of struggle also provided for operations by small shunting units of the MGB against specific insurgent formations, or individual underground activists, primarily district, district and regional OUN leaders, whose location was identified by the agency or special groups. In general, the repressive authorities achieved some results. The Soviet government gave a significant place in the fight against the OUN-UPA to fighter battalions from the local population, the formation of which began in 1944, and special groups that included former insurgents.

The government's hopes for the rapid and complete destruction of the liberation movement did not materialize, as it enjoyed the support of the population and, in turn, chose the optimal model of functioning in the relevant period. That is why the repressive and punitive apparatus changed its own tasks during the struggle against Ukrainian nationalists.

These changes gave the Soviet security forces the opportunity, acting in small groups, with accurate intelligence data, to cover a larger area and eliminate the remaining nationalists. In the mid-1950s, the Soviet state was able to destroy the main centers of the Ukrainian insurgent movement and establish a totalitarian regime throughout Ukraine.

Keywords: repressive and punitive bodies, Soviet State, Ukrainian insurgent movement, Organization of Ukrainian Nationalists, struggle

Ярош Н. (2021). Боротьба репресивно-каральних органів радянської держави з українським повстанським рухом (1945 - середина 1950-х рр.). *Консенсус*, 1, 42-53.

URL:
<https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/5>

У процесі українського державотворення, зростає інтерес до вивчення національно-визвольної боротьби українського народу. Актуальним є питання висвітлення особливостей боротьби репресивно-каральних органів з українським повстанським рухом. Розкриття даного питання допомагає співставити загальні тенденції із військовими операціями, збройними акціями та особливостями, які були характерні для конкретного регіону, що в свою чергу сприяє накопиченню фактологічного матеріалу, який можна використати у різного роду дослідженнях місцевої історії, краєзнавчих студіях та ін.

Вивчення історії ОУН і УПА є одним із провідних напрямків в українській

сучасній історіографії. Такі дослідники, як І. Білас, В. Деревінський, А.В. Кентій, Ю. Киричук, Р. Куцик, В. Сергійчук, О. Ситник, Л. Шанковський займалися вивченням окремих аспектів діяльності УПА у період Другої світової війни та перше повоєнне десятиріччя, але серед розглянутих проблем залишилась недостатньо висвітлена проблема боротьби репресивно-каральних органів радянської держави з українським повстанським рухом.

Виходячи з вищезазначеного, *мета статті* – провести всебічне дослідження боротьби репресивно-каральних органів радянської держави з українським повстанським рухом в 1945 – середині 50-х рр. ХХ ст.

Після закінчення Другої світової війни українські повстанці продовжували збройну боротьбу проти радянського тоталітарного режиму. Щоб вирішити проблему мирним шляхом Президія Верховної Ради УРСР і ЦК КП(б)У звернулися до населення західних областей, вояків УПА і підпільників ОУН із закликом припинити опір. Проголошувалася амністія всім, хто до 20 липня 1945 р. складе зброю¹.

Однак дії владних структур особливо успіху не мали. У другій половині 1945 р. склало зброю всього 6 тис. повстанців. У цій ситуації радянський режим посилює військову присутність у західноукраїнському регіоні. Тут було створено два військових округи, з п'яти розміщених в УРСР. 3 травня 1946 р. округи з'єднано в один Прикарпатський військовий округ із штабом у Львові під командуванням генерала армії А. Єрьоменка².

У цих складних умовах повстанці не припиняють свою діяльність. У червні 1945 р. відділи УПА здійснили низку вдалих нападів на райцентри Галич, Яворів, Солотвино, Делятин, Радехів, Яблонів, Яремне, Березне, Корець. Повстанці діяли не тільки на землях краю, але й за його межами. Улітку 1945 р. відбулися рейди УПА на територію Житомирської, Вінницької, Кам'янець-Подільської областей, а також у Польщу, Чехословаччину, Румунію. Зокрема, загін «Крути» за 70 днів пройшов рейдом 900 км і дістався до Чорнобиля. За цей час загін мав 11 збройних сутичок з військами НКВС³.

Радянська держава посилила репресивно-каральні акції проти українських повстанців особливо напередодні проведення виборів до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 р. У цей час Т.Строкач, який 16 січня 1946 р. був призначений наркомом внутрішніх справ УРСР звітував про підсумки діяльності свого наркому: «...результати по боротьбі с бандитизмом по западным областям Украинской ССР за период с февраля 1944 года по 1 января 1946 года характеризуется следующими данными: проведено чекистско-военных операций – 39 773; убито бандитов – 103 313;

¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Кн. 2. Документи. Київ: Основа, 1994. С. 155.

² Політична історія України ХХ ст. У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. Київ: Видавництво «Генеза», 2003. С. 545.

³ Українська Повстанська Армія. Збірка документів за 1942–1950 рр.: Видання ЗЧ ОУН, 1957. С. 211.

задержано бандитов – по 785; арестовано участников ОУН – 8370; арестовано активных повстанцев – 15 959; явилось с повинной бандитов – 50 058; задержано дезертиров – 13 704; задержано уклоняющихся – 83 284; явилось с повинной дезертиров – 58 498...»⁴.

Однак каральні акції радянського режиму не зупиняли повстанців. Одночасно з комуністичною передвиборчою кампанією українське збройне підпілля поширювало свої листівки, здійснювало напади на агітаційно-пропагандистські групи, виборчі дільниці. У ніч з 9 на 10 лютого 1946 р. повстанці зрізали стовпи ліній дротяного зв'язку, мінували залізниці, підпалювали будинки, де розміщувалися війська⁵. У дні виборів відбулося 1500 збройних сутичок між повстанцями та радянськими військами. Хоча народний комісар внутрішніх справ УРСР Т. Строкач у своєму звіті писав, що «...в деяких районах бандитам ОУН-УПА вдалось порушити громадський порядок і здійснити ряд бандитських заходів»⁶.

Не зважаючи на активну протидію владі з боку УПА вибори були проведені. 11 лютого 1946 р. в доповідній записці секретареві ЦК КП(б)У Д. Коротченкові народний комісар внутрішніх справ УРСР Т. Строкач повідомляв, що вибори по всій Україні відбулися. За його словами, в них взяли участь 99,86% від загальної кількості виборців. У західних областях – 99,66%. До того ж, понад 99% проголосували за кандидатів від виборчого блоку комуністів і безпартійних⁷.

Слід зазначити, що після закінчення виборів війська отримали наказ з Москви залишатися на місцях дислокації до 1 квітня 1946 р. У зв'язку з цим, 21 лютого 1946 р. політбюро ЦК КП(б)У надіслало в регіон постанову з вимогою «посилити чекістсько-військові операції, використати перебування військових гарнізонів в селах для останнього розгрому ОУН-УПА»⁸.

Влада кинула проти загонів УПА значні військові контингенти. За підрахунками А.В. Кентія у зимовий період 1945-1946 рр. було проведено 15 562 чекістсько-військових операцій, у ході яких вбито 4,2 тис. повстанців і підпільників, а 9,4 тис. потрапило у полон. У бойових зіткненнях розгромлено 130 збройних повстанських формувань⁹.

Одним із найпідступніших методів, до яких вдавалися карально-репресивні органи радянської держави було створення та діяльність спеціальних груп, які діяли

⁴ Білас І. Каральні військові підрозділи НКВД – МГБ у боротьбі з ОУН-УПА (до 50-річчя Української Повстанської Армії). *Державність*. 1992. № 4. С. 48.

⁵ Деревінський В. Агітаційно-пропагандивна діяльність ОУН і УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 році. *Визвольний шлях*. 2001. Кн. 12. С. 68.

⁶ Там само. С. 69.

⁷ Там само. С. 70.

⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943-1959. Київ: Торонто, 2001. С. 342.

⁹ Кентій А.В. Українська Повстанська Армія (1946-1956 рр.). Київ: Основи, 1999. С. 13.

під виглядом підрозділів УПА або боївок Служби безпеки ОУН. Порядок формування і використання спецгруп детально відтворює «Повідомлення про організацію та результати роботи спеціальних груп для боротьби з оунівським бандитизмом у західних областях України» В. Рясного від 26 липня 1945 р. Л. Берії. У цьому документі йшлося про наступне: «Беручи до уваги, що частина з тих, хто з'явився з повинною має широкі зв'язки з керівниками оунівського підпілля і УПА, а також добре ознайомена з конспіративними порядками антирадянського підпілля, частину тих людей ми почали використовувати як окремих агентів-бойовиків, а пізніше – у бойових групах особливого призначення, названих спеціальними групами... до складу спецгруп вливалися також колишні партизани-повстанці, добре обізнані з місцевими умовами, які мали великий досвід боротьби з оунівським бандитизмом, знанням місцевих побутових особливостей, мови і конспіративним способом дій. Особовий склад спеціальних груп нічим не відрізнявся від бандитів УПА, що вводило в оману апарат живого зв'язку та ватажків УПА й ОУНівського підпілля»¹⁰. В. Рясний також інформував про кількість створених спецгруп в областях станом на 20 червня 1945 р.: Чернівецька – 25; Львівська – 26; Станіславська – 11; Дрогобицька – 10; Тернопільська – 2; Рівненська – 49; Волинська – 33¹¹.

Для боротьби з націоналістичним підпіллям владні структури у кожному населеному пункті створювали групи сприяння так званим винищувальним батальйонам. Таких винищувальних батальйонів на 1 квітня 1946 р. в західних областях діяло 3 593, а загальна кількість їх особового складу доходила до 63 000 осіб¹².

В умовах широкомасштабних військово-чекістських операцій керівництво ОУН-УПА у червні 1946 р. зібрало конференцію у с. Бишки Козівського району на Тернопільщині. Конференцією керував Р. Шухевич. На ній було вирішено поступово демобілізувати всі підрозділи УПА і від повстанської боротьби перейти до підпільної, від бойових дій загонами перейти до окремих нападів на відділи МВС-МДБ, терористичних акцій проти партійного та радянського активу, осіб, які тільки на співробітництво з репресивними органами¹³. Наказ Р. Шухевича про перехід на нові форми боротьби дійшов на місця з великим запізненням. Загони УПА продовжували діяти в Карпатах ще на протязі двох років. Повстанці, також, активізувалися і в Закарпатті. Всього по Закарпатській області у 1947 р. місцевими націоналістичними формуваннями, а також загонами ОУН-УПА із сусідніх областей було здійснено 49 антирадянських виступів, у тому числі 6 терористичних акцій, в результаті яких було

¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т.5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. 1943–1959. Київ: Торонто, 2002. С. 345.

¹¹ Там само. С. 346.

¹² Куцик Р. Чи буде визнано ОУН-УПА? *Визвольний шлях*. 2002. Кн. 9. С. 48.

¹³ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років ХХ століття. Львів: Світ, 2000. С. 202.

вбито 6 активістів, із них – двох голів сільських рад. Повстанці також здійснили один напад на сільську раду і три напади на винищувальні батальйони. Органами влади вдалося у 1947 р. знешкодити сім формувань ОУН-УПА¹⁴.

Наприкінці 1946 р. відділ ЦК КП(б)У по західних областях підготував звіт про результати боротьби з ОУН-УПА у четвертому кварталі 1946 р.

У підсумковому звіті відзначалося, що було проведено 97 903 операції, під час яких розгромлено 100 формувань ОУН-УПА. За рік було вбито 10 774, полонено 9 541 і явилось з повинною 6 120 повстанців і підпільників ОУН. Згідно цим даним, які на загал перебільшені (до цих категорій нерідко зараховували мирних жителів, вбитих при операціях), визвольний рух втратив більше 26 тис. осіб¹⁵.

Важкий удар змусив провід ОУН і командування УПА прискорити реорганізацію сил та зміну тактики і стратегії боротьби, розпочатих червневою конференцією у с. Бишки. Тим більше, що наприкінці 1946 р. Р. Шухевич отримав директиву УГВР, яка власне підтверджувала рішення крайового проводу. У ній відзначалося, що у зв'язку з тимчасовою стабілізацією міжнародної ситуації, сподівання на збройний конфлікт між СРСР і Заходом не виправдались. З метою збереження патріотичних сил директива рекомендувала провести часткову демобілізацію УПА, частину скерувати на Захід, перейти на нові форми і методи спротив радянському режимові. Починаючи з 1946 р. український визвольний рух в СРСР почав переходити від форми широкої повстанської боротьби до форм боротьби глибокого підпілля.

У цей період сталінське керівництво змінює правлячу верхівку Української РСР. 3 березня 1947 р. Сталін призначив першим секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановича, який вже 23 квітня прибув до Львова і провів широку нараду з керівництвом західних областей та силових міністерств республіки. У підготовленій для нього довідці значилося, що в регіоні діють 562 збройні загони і підпільні організації, що нараховували 5 000 осіб. Л. Каганович визначив два головних і обов'язкових завдання: повністю ліквідувати бандерівський рух і завершити радянізацію легіону. На його думку, цьому сприяли кілька обставин: зосередження керівництва боротьбою в одних руках – Міністерства держбезпеки, перехід на нові форми боротьби, широке застосування спецгруп, винищувальних батальйонів, агентури, а також проведення польсько-радянсько-чехословацької операції на Закарзонні «Вісла» по суцільному винищенню краю від українців і знищенню загонів УПА. Крім того, слід було продовжувати виселяти сім'ї повстанців і підпільників¹⁶.

Нові форми боротьби передбачали також проведення операцій невеликими маневровими загонами МДБ проти конкретних повстанських формувань, або

¹⁴ Ситник О. УПА і Закарпаття. *Українські проблеми*. 1997. № 2. С. 125.

¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. 1943–1959. Київ: Торонто, 2002. С. 279.

¹⁶ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. Нові документи і матеріали. Київ: Основи, 1998. С. 587.

окремих діячів підпілля, перш за все районних, окружних і крайового проводів ОУН, місце знаходження яких виявлено агентурою чи спецгрупами. Особливу увагу приділено створенню агентури в середовищі повстанців. На згаданій нараді Л. Каганович наголошував: «Агентура – центральне питання» у ході подальшої боротьби. Відтак постановою ЦК КП(б)У у квітні 1947 р. відзначала: «У справі остаточної ліквідації банд українсько-німецьких націоналістів і оунівського підпілля першочергове значення має агентурно-освідомча робота». Отже, від С. Савченка вимагалось усунути недоліки в цій роботі. М. Хрущов стосовно цього висловився так: «Зараз ніяка атомна бомба нам не допоможе, якщо не візьмемося за агентуру... Нам соромно, що у нас два роки сидить Шухевич і ми не можемо з ним упоратися»¹⁷.

За пропозицією М. Хрущова, наприклад, слід було викликати з сіл великі групи населення (50–100 осіб) і в ході допитів вербувати агентів та інформаторів, або зустрічатися із завербованими. Рекомендувалося вкорінювати агентів серед лісників та працівників лісгоспів та ін.

Варто відзначити, що масштаби вербування агентів та інформаторів були досить широкими, і це давало певні результати. Найбільше відзначилося управління МДБ Станіславської області, яке 26 липня 1946 р. доповідало, що агентурно-інформаційний апарат управління складає 6 405 осіб¹⁸.

Загалом репресивні органи досягли певних результатів. У 1945–1946 рр. була майже повністю розкрита структура УПА і підпільних організацій ОУН до району включно. В деяких областях структура збройних формувань розкрита до боївок з кількістю та псевдо їхніх командирів.

Значне місце у боротьбі з ОУН–УПА радянська влада відводила винищувальним батальйонам із місцевого населення, формування яких розпочалося ще 1944 р., та спеціальним групам, що мали у своєму складі колишніх повстанців. Зокрема, начальник УНКВС по Рівненській області В. Трубников доповідав, що на 15 листопада 1945 р. сформовано 30 батальйонів, які мали 2 931 бійця. Крім того, з місцевого населення в селах утворено 118 груп (1 325 осіб) сприяння винищувальним батальйонам і 110 груп (1 574 осіб) самооборони. Зі Львова 18 січня 1946 р. доповів заступник наркома Т. Строкач: в області організовано 285 винищувальних загонів, які налічували 5 212 бійців і командирів. У березні того року їх було вже 356 і вони взяли під охорону 22 МТС, 22 спиртзаводи, 22 млини, задіявши таким чином 1 400 бійців. Тоді у Тернопільській області їх нараховувалося 562 з кількістю бійців 13 223¹⁹.

18 квітня 1946 р. ЦК КП(б)У прийнято спеціальне рішення «Про посилення політичної роботи, підвищення більшовицької пильності і бойової виучки у винищувальних батальйонах західних областей УРСР». Але як показало життя,

¹⁷ Там само. С. 584–585.

¹⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Кн. 2. Документи. Київ: Основа, 1994. С. 651.

¹⁹ Там само. С. 413.

діяльність винищувальних батальйонів була дуже неефективною і це привело до їх поступового розформування.

Секретною постановою Ради Міністрів СРСР від 28 січня 1947 р. подальшу боротьбу з національним рухом опору передано суто в компетенцію МДБ. Таким чином 1909 винищувальних батальйонів у яких налічувалось 35 125 бійців були передані у підпорядкування МДБ. Крім того, до органів держбезпеки перейшли відділи по боротьбі з бандитизмом, 1 617 оперативних працівників, агентурна мережа чисельністю 17 945, внутрішні війська МВС – 25 тис. солдатів, а також оперативний облік на 12 714 учасників²⁰.

Щоб залишити повстанців без підтримки населення радянські владні структури розпочали депортаційні акції. У 1944 р. було депортовано 12 762 особи; 1945 р. – 17 497; 1946 р. – 6 350; 1947 р. – 77 791²¹.

Від початку жовтня 1947 р. МВС УРСР спільно з обласними управліннями готували операцію по виселенню повстанських сімей, яка була призначена на 21 жовтня, й охоплювала водночас увесь західний регіон. Розпочалася вона о 2.00 в містах і о 6.00 в селах усіма наявними силами. За один день було депортовано 26 332 родини (77 791 осіб), з них по Рівненській області – 3 767 родин (11 347), Волинській – 2 711 (9 059), Львівській – 5 223 (15 950), Тернопільській – 5 001 (13 508), Станіславській – 4 512 (11 883), Чернівецькій – 613 (1 027) і Дрогобицькій – 4 504 (14 456). Серед депортованих було близько 25 тис. дітей²².

Уже 29 жовтня 1947 р. міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов доповів Л. Берії: велика операція щодо виселення членів повстанських сімей в Західній Україні, в якій взяли участь близько 13 тис. оперативних працівників МВС, проведена з перевиконанням плану. Замість запланованих 25 тис. сімей вивезено 26 682 сім'ї, загалом 76 192 особи. Згідно постанови Ради Міністрів СРСР від 10 вересня 1947 р., майже всі вони у кількості 61 тис. осіб було скеровано на підприємства вугільної промисловості в райони Кузбасу, Челябінська, Караганди, Красноярська, Далекого Сходу. 15 тис. відправлено в Омську область на роботу у промисловості та сільському господарстві. Для конвоювання ешелонів виділено 1 250 солдатів і офіцерів, які діяли під контролем начальника конвойних військ МВС СРСР генерал-лейтенанта Бочкова²³.

Керівництво УРСР і органи МВС докладали всіх зусиль, щоб виселенці після зазначеного вирокami термінів залишалися у віддалених місцевостях СРСР. Нехтуючи елементарними правовими нормами, 17 грудня 1948 р. міністр Т. Строчак звернувся до МВС СРСР з клопотанням наступного змісту: «Органами МВС УРСР

²⁰ Там само. С. 417.

²¹ Там само. С. 545.

²² Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття. Львів: Світ, 2000. С. 229.

²³ Там само. С. 230.

упродовж 1944–1948 рр. із західних областей УРСР, рішенням Особливої Наради при МВС УРСР виселено терміном на п'ять років 15 350 сімей активних учасників банд ОУН у кількості 37 680 осіб і органами МДБ УРСР 26 332 сім'ї у кількості 77 791 осіб, термін заслання яким у рішенні не вказані. Від лютого 1949 р. закінчують термін заслання 4 724 сім'ї у кількості 12 760 осіб, і виселених у 1944 р. Враховуючи оперативне становище в західних областях УРСР, МВС УРСР вважає недоцільним повернення виселених оунівців до місць попереднього мешкання». Т. Строкач просив продовжити термін заслання до 20 років, не враховуючи чинного законодавства. Таємна постанова Ради Міністрів від 6 квітня 1950 р. повністю скасувала будь-які терміни заслання й зробила їх довічними²⁴.

Ознайомившись із проектом даної постанови, міністр внутрішніх справ СРСР С. Крутлов у зверненні до уряду відзначав: «На 1 січня 1949 р. всього на спецпоселенні знаходяться 112 633 особи, членів сімей активних «оунівців», з них виселених у 1944–1946 рр. терміном на 5 років 24 730 осіб, виселених у 1947–1949 рр. терміном на 8–10 років і на безтермінове (довічне) поселення – 87 903 особи. Виходячи з недоцільності повернення їх до місця попереднього мешкання, МВС СРСР вважав необхідним відмінити терміни виселення... Встановити, що вони переселені у віддалені райони СРСР навечно». Власне його пропозиції були затвердженні урядом СРСР²⁵.

Підсумовуючи депортаційні акції щодо сімей повстанців і підпільників, в результаті яких у 1944–1952 рр. із Західної України згідно звіту МВС СРСР було виселено 175 063 особи, слід відзначити, що вони безперечно підірвали сили національно-визвольного руху, сприяли утвердженню тоталітарної системи у приєднаному краї.

Протиборство українських повстанців з Червоною армією та радянськими спецслужбами проходило і на східноукраїнських землях. Так, 2 грудня 1947 р. Конотопський міський відділ МВС інформував секретаря Конотопського райкому КП(б)У Машая про наліт групи УПА на торфорозробку села Бачки Конотопського району. У ході розслідування було встановлено, «что бандитов было трое, все вооружены автоматами». 8 березня 1948 р. начальник Конотопського міського відділу МДБ підполковник Онищенко інформував секретаря Конотопського райкому КП(б)У та Іваніцу про ліквідацію боївки УПА на території Кролевецького району Сумської та Коропського району Чернігівської областей. У цьому повідомленні мова йшла про наступне: «Конотопский горотдел МГБ на днях вскрыл и ликвидировал крупную бендеровскую банду во главе Кобзаревых и Лузановых, которая на территории ряда районов Сумской и Черниговской областей занималась террорами над партийным и советским активом и вооруженным ограблением касс в сельсоветах и колхозах Кролевецкого и Коропского районов, вооруженными налетами на скотофермы

²⁴ Білас І. Каральні військові підрозділи НКВД – МГБ у боротьбі з ОУН-УПА (до 50-річчя Української Повстанської Армії). *Державність*. 1992. № 4. С. 54.

²⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Кн. 2. Документи. Київ: Основа, 1994. С. 422.

колхозов и Бочанской торфоразработки с целью ограбления...Также эти бандиты занимались распространением к.р. националистических листовок в селе Любитово, нашего района и Ленинское, Кролевецкого района»²⁶.

Загибель письменника Я. Галана 23 жовтня 1949 р. у Львові за офіційним повідомленням від рук підпільника ОУН, стала для радянської влади новим поштовхом в активізації зусиль до остаточної ліквідації руху опору. Колишній керівник служби розвідки і диверсій МДБ генерал П. Судоплатов, у спогадах «Розвідка і Кремль» відзначав, що Сталін тоді був «вкрай незадоволений роботою органів безпеки по боротьбі з бандитизмом в Західній Україні. За цих обставин мені наказали зосередитися на розшуках керівників бандерівського підпілля та їх ліквідації». Після цього П. Судоплатов з групою оперативних працівників восени 1949 р. прибув з широкими повноваженнями до Львова. В результаті проведеної спецоперації радянські чекісти вбили 5 березня 1950 р. Р. Шухевича у с. Білогорці²⁷. Ця втрата стала важким ударом для сил опору.

У червні 1950 р. відбулась підпільна конференція Проводу ОУН, яка обрала головою Проводу ОУН і командувачем УПА полковника Василя Кука-Леміша²⁸. Провівши реорганізацію повстанці продовжили збройну боротьбу. 22 березня 1950 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, повністю присвяченого проблемі боротьби із «залишками оунівського підпілля» в західному регіоні, О. Кириченко і Л. Мельников змушені були відзначити активізацію українського підпілля²⁹.

У відповідь владні структури розширили масштаби військових операцій та діяльність окремих оперативних груп МДБ. 24 квітня відділ ЦК КП(б)У підготував доповідну довідку про стан боротьби з оунівським підпіллям в західному регіоні за серпень 1951 – квітень 1952 рр. За цей час карально-репресивними силами вбито 635, захоплено в полон – 252 членів збройного підпілля, а 62 прийшли з повинною. Крім того, було арештовано 866 оунівців і «бандпосібників». Причому, ліквідовано 172 керівників і членів оунівських проводів, 113 командирів боївок, а також захоплені 18 із 19 емісарів ОУН, закинутих літаками в Західну Україну. Водночас повідомлялося про опір і 514 осіб збройного підпілля ОУН. За цей період ними вчинено 79, здебільшого терористичних акцій, найбільше у Львівській, Станіславській і Рівненській областях. 71 провідник ОУН і 84 збройні групи, які залишилися діяти у 1952 р., головним чином знаходилися у Закарпатській та Станіславській областях³⁰. Впродовж 1951–1952 рр.

²⁶ Державний архів Сумської області. Ф. Р-42, оп.1, спр. 302, арк. 25-26.

²⁷ Судоплатов П. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля. Москва: ЭКСМО, 1996. С. 305.

²⁸ Шанковський Лев. Українська Повстанська Армія. *Історія українського війська. 1917–1995*. Львів: Світ, 1996. С. 692.

²⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. Київ: Торонто, 2001. С. 512.

³⁰ Там само. С. 514.

МДБ вдалося знищити чимало провідних діячів опозиції. 19 січня 1952 р. на Волині загинув командир групи УПА-Північ І. Литвинчук-Дубовий. 4 березня того ж року – головний художник і видавець ОУН-УПА Н. Хасевич-Бей, а в жовтні захоплено члена Проводу ОУН, УТВР і Закордонного Представництва В. Охрімовича (розстріляний 19 травня 1954 р. у Києві)³¹. 23 травня 1954 р. органам МДБ вдалося заарештувати В. Кука, що остаточно дезорганізувало керівництво збройним підпіллям. У березні 1955 р. у доповідній записці ЦК КП(б)У зазначалося, що у краї «продовжує діяти 11 банд, розшукуються 532 бандити та нелегали»³².

ЦК КП(б)У відзначило, що органи МДБ УРСР «на початку 1956 р. закінчили ліквідацію організованого підпілля українських буржуазних націоналістів»³³. У доповідній записці четвертого управління КДБ при Раді міністрів УРСР зазначалося, що за 1944-1956 рр. в ході бойових операцій втрати націоналістичного підпілля становили 155 108 осіб, з них у східних областях – 1 746 осіб. За той же час вийшли з повинною 76 753 особи. У 1943-1956 рр. за націоналістичну діяльність затримано 103 866 осіб, з яких засуджено 87 756 осіб³⁴. Вислано довічно за межі України 203 000 осіб³⁵.

Таким чином, репресивно-каральна система у боротьбі з повстанським рухом користувалася різними методами. Вони були достатньо дієвими і завдавали повстанцям значних втрат. Радянська влада розраховувала на швидку ліквідацію визвольного руху, але населення надавало йому значної підтримки. Це призвело до зміни завдань репресивно-карального апарату. Це давало можливість радянським силовикам діяти невеликими групами, а за допомогою агентури, охоплювати більшу територію і ліквідувати націоналістів, які залишилися. У середині 50-х р. радянська держава змогла знищити головні осередки українського повстанського руху і затвердити тоталітарний режим по всій території України.

REFERENCES

- Bilas I. (1992). Karalni viiskovi pidrozdily NKVD – MHB u borotbi z OUN-UPA (do 50-richchia Ukrainskoi Povstanskoi Armii). *Derzhavnist.* 4, 47-54 [in Ukrainian].
- Bilas I. (1994). Reprysyyno-karalna systema v Ukraini 1917-1953. Kn. 2. Dokumenty. Kyiv: Osnova [in Ukrainian].
- Derevynskyi V. (2001). Ahitatsiino-propahandyvna diialnist OUN i UPA pid chas vyboriv do

³¹ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років ХХ століття. Львів: Світ, 2000. С. 303.

³² Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали. Київ: Основи, 1998. С. 873.

³³ Там само. С. 874.

³⁴ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. *Історія України.* 2006. № 7. С. 39.

³⁵ Політична історія України ХХ ст. У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. Київ: Видавництво «Генеза», 2003. С. 73.

- Verkhovnoi Rady SRSR u 1946 rotsi. *Vyzvolnyi shliakh*. Kn. 12, 64-71 [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti. F.R-42, op. 1, spr. 272, ark. 103-104.
- Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti. F.R-42, op. 1, spr. 302, ark. 25-26.
- Kentii A.V. (1999). *Ukrainska Povstanska Armiia (1946-1956 rr.)*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Kyrychuk Yu. (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40-50 rokiv KhKh stolittia*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Kolpakidi A., Prokhorov D. (2000). *KGB: Spetsoperatsii sovetskoï razvedki*. Moskva: Izd-vo Yauza, Izd-vo Eksmo [in Russian].
- Kutsyk R.(2002). Chy bude vyznano OUN-UPA? *Vyzvolnyi shliakh*. Kn. 9. 40-53 [in Ukrainian].
- Litopys UPA. (2001). *Nova seriia. T. 3. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy. 1943-1959*. Kyiv: Toronto [in Ukrainian].
- Litopys UPA. (2002). *Nova seriia. T. 5. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS – MVS, MDB – KDB. 1943-1959*. Kyiv: Toronto [in Ukrainian].
- Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armiia (2006). *Fakhovi vysnovok robochoi hrupy istorykiv pry Uriadovii komisii z vyvchennia diialnosti OUN i UPA. Istoriiia Ukrainy. 7, 2-56*.
- Maiboroda O.M., Shapoval Yu.I., Haran O.V. (Ed.). (2003) *Politychna istoriia Ukrainy KhKh st. U 6 t. / Redkol.: I.F. Kuras (holova) ta in. T. 6: Vid totalitaryzmu do demokratii (1945-2002)*. Kyiv: Vydavnytstvo «Geneza» [in Ukrainian].
- Serhiichuk V.(1998). *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli v 1944-1953 rokakh. Novi dokumenty i materialy*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Sytnyk O. (1997) *UPA i Zakarpattia. Ukrainski problemy. 2, 125-132* [in Ukrainian].
- Sudoplatov P. (1996). *Razvedka i Kreml. Zapiski nezhelatel'nogo svidetelya*. Moskva: EKSMO [in Russian].
- Ukrainska Povstanska Armiia (1957). Zbirka dokumentiv za 1942-1950 rr.: Vydannia ZCh OUN, 1957* [in Ukrainian].
- Shankovskiy Lev (1996). *Ukrainska Povstanska Armiia. Istoriiia ukrainskoho viiska. 1917-1995*. Lviv: Svit [in Ukrainian].